

JO TOLLEBEEK

Exegi Monumentum

*A nemzeti történelem nagy szintézisei**

A tizenkilencedik és a huszadik század Európájában figyelemreméltó történelmi infrastruktúra alakult ki a nemzeti történetírás hatására. Ennek a hagyományos építőköveit az előző fejezetekben tárgyaltuk: ide tartoznak a rohamosan virágzó levéltárak, a *Monumenta Germaniae Historica* mintáját követő forráspublikációk hosszú sorozatai, a történelmi folyóiratok és a nemzeti életrajzi szótárak. Mindeközben a nemzet történetét új múzeumokban mutatták be, és beszéltek el gyakran terjedelmes és nagy népszerűségnek örvendő nemzeti történelmi szintézisekben.

A nemzeti történelmi szintézis elsősorban egy történetírói műfaj – csakúgy, mint a krónika, a törvénygyűjtemény, a pamflet, az egyetemes történet, a disszertáció, a tudományos tanulmány és az esszé, de még sorolhatnánk a múlt és a jelen más példáit is. E műfaj specifikus jellemzője egy olyan „nagy mesternarratíva” elbeszélése, amelynek a nemzet a főszereplője. A szintézisek szerzői általában a nemzet egész történelmének elbeszélését tűzik ki célul: a legtávolabbi múltba vezetik vissza (a történetet *desde los tiempos más remotos* mesélik, hogy egy tizenkilencedik század közepén írt spanyol szintézis címéből idézzünk), és egészen a közelmúltig (*hasta nuestros días*) folytatják. Ráadásul ez a hosszú narratíva kronologikus rendezőelvet követ. Mindent átfogó célkitűzésével az idő haladását kíséri.

A nemzeti történelem mindenre kiterjedő áttekintésének ambíciójából adódott, hogy ezen szintézisek közül számos óriási szellemi vállalkozással nőtte ki magát. Több kötetből álltak, és mint kiderült, megvolt a maguk dinamikája. Ugyanakkor ez az átfogó jelleg és terjedelem hosszú időre tartóssá tette őket: szerzőjük halála után is sokáig értekeztek róluk és olvasták őket, egyszerűen azért, mert nem jelentkezett rivális (vagy valaki jobb) azonnal. Ebből következően a nemzeti történelmi szintézis nem csupán egy műfaj, amelyben a nemzet múltjának egyfajta elbeszélése történik adott módon, bizonyos hangsúlyokkal. Egy intézmény is egyben, és itt intézményként foglalkozunk vele.

Az 1900 körüli évtizedekre fogunk fókuszálni. Választásunk nem önkényes, hiszen ebben az időszakban a történetírás metamorfózison ment keresztül, és ekkor alakult ki a modern történettudomány. Ez egy módszertani megújulásból (amely során egy új tudományos ethosz is kialakult), intézményesülésből (összefüggésben a történészi gyakorlat szakszerűbbé válásával) és professzionalizációból (ide értve a történészképzés specifikus formájának kialakulását és egy történészi közösség létrejöttét) álló összetett folyamat során ment végbe. Ezen átalakulással egy időben zajlott – 1870 és 1914 között – a történetírás további nemzetiesítése is. A két tendencia ösztönzőleg hatott egymásra: a nacionalista motiváció a

* A fordítás a következő kiadás alapján készült: *Exegi Monumentum: The Great Syntheses of National History*. In: Porciani, Ilaria – Tollebeek, Jo (eds.): *Setting the standards: institutions, networks and communities of national historiography*. Palgrave Macmillan, 2012. 105–130.

korábbinál sokkal nagyobb erővel szervezte a történészeket intézmények, hálózatok és közösségek köré, cserébe pedig ezek a tudományos és professzionális közösségek felhatalmazták a történészeket arra, hogy nemzeti ügyekről fejthessenek ki véleményt. Okozhat-e bármilyen meglepetést ezek után, hogy a nemzeti történelem szintézise pontosan e periódusban élte virágkorát?

A romantikus generáció

Mindemellett más műfajokhoz és intézményekhez hasonlóan a nemzeti történelmi szintézis is hosszú tradícióra vezethető vissza. Már a kora középkorban a rómaiak helyébe lépő germán népeknek is megvolt a maguk története: Sevillai Izidor a hatodik és nyolcadik század között megírta a *De origine Gothorum*ot (a *Historia Wandalorum* és a *Historia Sueborum* által kiegészítve), Beda Venerabilis a *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*ot és Paulus Diaconus a *Historia Langobardorum*ot. A középkor vége felé a széttöredező Európában egy sor nemzeti krónika keletkezett, például – a tizenharmadik században – a *Grandes chroniques de France*. Ezeket a krónikákat egyfajta humanista történetírás formájában stilizálták: ilyen volt George Buchanan műve, a *Rerum Scotiarum historia*, Juan de Marianától a *Historiae de rebus Hispaniae* és a Mézeray által írt új *Histoire de France*.

Ezek az áttekintések azonban nem egy nemzet történetét beszélték el. Szerzőik inkább fejedelmekre és az általuk uralt népekre koncentráltak. Ebben a tekintetben a tizennyolcadik század második felében és a tizenkilencedik század első felében következett be változás: az új történetekben a saját akarattal (például az uralkodó irányában) és karakterrel bíró nemzet került előtérbe. Korai példái az ilyen (proto)nemzeti történeteknek a tudományos igényű *Annali d'Italia* (1744–1749) Ludovico Antonio Muratori tollából, az amszterdami kereskedő, Jan Wagenaar által írt *Vaderlandsche historie* (Nemzeti Történelem, 1749–1759) és – a leghíresebb példa – a *History of England from the Invasion of Julius Caesar to the Revolution in 1688* (1754–1762), melynek David Hume volt a szerzője. 1777-ben a később királyi történetírói ranggal bíró Ove Malling megjelentetett egy összefoglaló elbeszélést „a Dánok, Holsteiniek és Norvégok nagy és nemes cselekedeteiről”, akik akkoriban a Dán Királyság uralma alá tartoztak. Három évvel később a lengyel nemes – valamint költő, történész, drámaíró, fordító, újságíró, jezsuita és püspök –, Adam Naruszewicz megkezdte a *Historia naroda polskiego* (A Lengyel Nemzet Története) megírását. 1815–1825 között készült el Fessler Ignác Aurél *Die Geschichte der Ungarn und ihrer Landsassen* című munkája.¹

A romantikus mozgalom felerősítette ezt a folyamatot, és különleges színezetet adott a nemzeti történeteknek: a nemzet múltjának áttekintése gyakorlatilag Európa-szerte nemzeti eposzá vált. Így jött létre a nemzeti történelmi szintézisek első generációja – egy romantikus generáció. A sort a Johannes von Müller által írt *Geschichten schweizerischer Eidgenossenschaft* (1786–1808) nyitotta meg a késő tizennyolcadik században. A példát elsőként Észak követte akkor, amikor a romanticizmus a tizenkilencedik század második negyedének kezdetén a virágkorát élte. 1825-ben írta meg Erik Gustav Geijer a *Svea rikes häfder* (A Svéd Királyság krónikái) című művét, amelyet 1832–1836 között a *Svenska folkets historia* (A svéd nép története) követett. Ugyanezen időszakban a fiatal Carl Ferdinand Allen tollából egy dán nemzeti történet is született.

¹ Az életrajzi adatokhoz lásd többek között: Woolf, Daniel R. (ed.): *A Global Encyclopedia of Historical Writing*. 2 vols. New York – London, 1998. Más példákra lásd: Porciani, Ilaria – Raphael, Lutz (eds.): *Atlas of European Historiography. The Making of a Profession 1800–2005*. Basingstoke, 2010.

A romantikus generáció különösen jelentős volt az olyan fiatal nemzetállamok, mint például a függetlenségét 1830-ban elnyert Belgium esetében. Itt a nemzeti történetírás kezdetei legkorábban a késő tizenharmadik századra datálhatók, amikor a régiót még mindig „Osztrák Németalföld”-nek nevezték. 1787-ben a Császári és Királyi Tudományos Akadémia titkára, Jan des Roches elkészítette a végül be nem fejezett *Histoire des Pays-Bas autrichiens* első kötetét. Amikor először a franciák, majd őket követően a hollandok irányításuk alá vonták a régiót, új nemzeti szintézisek születtek, mindig az adott uralomhoz alkalmazkodva. 1830 után az egyik *Histoire de Belgique* a másik után jelent meg.² Az autodidakta Théodore Juste, aki alig huszonnégy évesen írta meg *Histoire de Belgique* című művét 1840-ben, „Belgium nemzeti történésszé”-vé vált.³ Mint levéltáros és a „Csehország történéssze” tudományos folyóirat szerkesztője, František Palacký egészen más pályát futott be. Az 1836-tól megjelenő *Geschichte von Böhmen* című munkája a szintézisek romantikus generációjának legjelentősebb cseh reprezentánsa volt.⁴

Franciaországban a pályáját (történelmi) regények írójaként kezdő Henri Martin ugyanekkor (1833–1836) írta meg a *Histoire de France*-t. Roppant népszerű munka volt, melyet később kibővítettek, és elnyerte az *Académie française* díját. Még eredetibb és sok tekintetben sokkal kritikusabb – druidákról és más hasonlókról szóló kitalált mesék nála nem szerepelnek – volt azonban Jules Michelet. Az ő *Histoire de France*-ja szintén az 1830-as években indult, azonban csak három évtizeddel később készült el. Hasonlóan közkedvelté vált. Martin és Michelet egészen a tizenkilencedik század végéig meghatározták a francia történelem képét.

Ugyanez érvényes *mutatis mutandis* a Thomas Babington Macaulay által 1848-tól kezdve kiadott angol történelmi szintézisre. A politikus már 1841-ben is úgy utalt a múlt századra és a nemzet történelmének felére, mint ami „még a tanult emberek számára is 'terra incognita'”.⁵ Azonban a *History of England from the Accession of James the Second* soha nem készült el a szerző 1859-ben bekövetkezett halála miatt. Ezzel ellentétben Macaulay kortársa, Modesto Lafuente y Zamalloa sikeresen befejezte nemzeti történelmét, amelyet a Mariana által írt *Historiae* folytatásának szánt. Amikor 1850-ben megjelent a *Historia general de España* (ennek volt az alcíme a *desde los tiempos...*) első kötete, Lafuente már komoly karriert futott be. Kezdetben filozófiát, majd teológiát oktatott, később újságíróvá vált és politikai szatírákat írt (egybegyűjtve megtalálhatók: *Viajes de Fray Gerundio*, 1837–1856). Ez tekintélyes hírnevet szerzett számára, melyet a *Historia general*

² Lásd többek között: Schryver, Reginald de: *Tussen literatuur en wetenschap: tweeëntwintig maal Belgische geschiedenis, 1782–1872*. In: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 87. (1972) 396–410.

³ Tollebeek, Jo: *Juste, Théodore*. In: *Nouvelle biographie nationale*. Vol. 8. Brussels, 2005. 202–204.

⁴ Palackyról mint romantikusról lásd többek között: Baár, Monika: *Heretics into National Heroes. Jules Michelet's Joan of Arc and František Palacký's Johan Hus*. In: Berger, Stefan – Lorenz, Chris (eds.): *Nationalizing the Past. Historians as Nation Builders in Modern Europe*. Basingstoke, 2010. 128–148.

⁵ Idézi: Stuchtey, Benedikt: *Literature, Liberty and Life of the Nation. British Historiography from Macaulay to Trevelyan*. In: Berger, Stefan – Donovan, Mark – Passmore, Kevin (eds.): *Writing National Histories. Western Europe since 1800*. London – New York, 1999. 30.

de España tovább növelt. Az 1867-ben befejezett *Historia general* kelendősége és hatása óriási volt.⁶

A Svájcból induló kürtjelet követően így terjedtek el a nemzeti történelem szintézisei 1825 és 1850 között Európa-szerte – Svédországtól Spanyolországig. Ezek a szintézisek mind a nemzet nagy történetét beszélték el. A romanticizmus és a nacionalizmus gyakran társult liberalizmussal: a szabadság és a haladás kiemelt témák voltak. Ez érvényes Geijer, de ugyanúgy igaz Lafuente narratívájára is: a *Historia general*ban a spanyol történelem a haladó polgári erők győzelmének története az Inkvizíció és a Habsburgok által megtestesített régi Spanyolország felett.⁷ A romantikus szintézisek így kettős célt szolgáltak. Egyrészt a nemzetet (és azokat a tartóoszlopokat, melyekre támaszkodva most felépítették) egy távoli múltba vezették vissza. Bizonyították ősiségét, illetve olyan egység- és folytonosságképet alkottak meg, amelyben korábban csak káosz uralkodott. Másrészt azon vágy történetírói megnyilvánulásai voltak, amit ezen történészek közül sokan a kortárs politikában akartak megvalósítani. Palacký például a politika számos frontján aktívan fellépett 1848-tól kezdve, Lafuente pedig többek között a Cortes tagja volt.

Ezek a szintézisek a belőlük áradó pátoz szempontjából romantikusnak tekinthetők. Lenkesedés és képzelőerő termékei voltak. Sok szerzőjük kimondottan irodalmi célokat melengtetett. Ez igaz volt természetesen Michelet-re, továbbá Macaulay-ra, aki Hume-t, Edward Gibbont és Walter Scottot akarta túlszárnyalni ebben a tekintetben. Oroszországban Nyikolaj Mihajlovics Karamzin nevéhez köthető a romantikus generáció legfontosabb szintézise, az *Isztorija goszudarsztva Rosszijszkovo* (Az Orosz Állam története, 1818–1829). Karamzin korábban szentimentális történetek írójaként és „az orosz Sterne” néven szerzett jártasságot az irodalomban. Írországban Thomas Moore megírta a *History of Irelandet* 1835–1846 között. Moore többek között költő, dalszövegíró és énekes, illetve Lord Byron barátja, életrajzírója és kiadója volt.

Ezek az irodalmi ambíciók keveredhettek azzal az óhajjal, hogy a szintézist a nemzet saját nyelvén írják meg. Michelet természetesen franciául, Macaulay pedig angolul írt – ez magától értetődött. Máshol azonban a dolgok sokkal bonyolultabbak voltak. Palacký a *Geschichte von Böhmen* című művét németül kezdte el írni, de 1848 forradalmi eseményeinek hatására csehül folytatta munkáját, *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* (A cseh nemzet története Csehországban és Morvaországban) címen. A változás egyértelműsítette, hogy „a nemzet atyja” megváltoztatta koncepcióját is: Palacký már nem egy terület (Csehország), hanem egy etnikai csoport (a csehek) történetét írta. Mások ugyanolyan jelentőséget tulajdonítottak a nyelvnek, amelyen munkájukat készítették. Finnországban a „Fennoman” mozgalom támogatója, professzor Georg Zacharias Forsman 1869–1872 között írta meg nemzeti történetét – nem svéd, hanem finn nyelven. Még „fennizálta” is a nevet „Yrjö Koskinen”-re.⁸ Ezen romantikusok számára a nyelv egyenlő volt a néppel.

⁶ Lásd többek között: De Vega, Mariano Esteban: *Castilla y España en la Historia general de Mosto Lafuente*. In: Moya, Antonio Morales – De Vega, Mariano Esteban (eds.): *Alma de España? Castilla en las interpretaciones del pasado español*. Madrid, 2005. 87–140.

⁷ Boyd, Carolyn P.: *Historia Patria. Politics, History, and National Identity in Spain, 1875–1975*. Princeton, 1997. 67–73.

⁸ Lásd: Ahtainen, Pekka – Tervonen, Jukka: *A Journey into Finnish Historiography from the End of the 19th Century to the Present Day*. In: Meyer, Frank – Myhre, Jan Eivind (eds.): *Nordic Historiography in the 20th Century*. Tid og Tanke, 5. Oslo, 2000. 51–58.

A virágkor: 1900 körül

A tizenkilencedik század közepe tájékán növekvőben volt az elégedetlenség a romantikus történetírással szemben. A nemzeti történelem szintézise, szólt az érv, a közölt anyag sokkal alaposabb és főleg sokkal kritikusabb tanulmányozását igényli, mint ahogyan a romantikusok jártak el mozgalmas elbeszélésekben. Ennek eredményeképp új, gyakran kimondottan dokumentációs jellegű szintézisek jöttek létre. Ismét Svájc járt az élen. Joseph Eutych Kopp, középiskolai tanár, és ami ennél fontosabb, a nagy német középkorász és forráskritikus, Johann Friedrich Böhmer barátja, 1835–1851 között megírta a *Geschichte der eidgenössischen Bünde* című művét, amelyben von Müller képe a hős nemzeti történelemről egy a történelmi dokumentumok elemzésén alapuló tanulmányra redukálódott. Kopp, aki 1828-ban *für Schulen und Liebhaber* formájában újra kiadta az elődje által írt *Geschichtent*, értetlenséggel szembesült.⁹

Kopp példáját Európában máshol követték. Portugáliában Alexandre Herculano annak ellenére, hogy *à la Scott* történelmi regényíróként kezdte pályáját, 1846–1853 között megírta a források tanulmányozásán alapuló *História de Portugal* című művét. Oroszországban a Karamzin utáni időkben Szergej Mihajlovics Szolovjev nevéhez köthető egy új nemzeti történelmi szintézis 1851–1879 között. Az *Isztorija Rossziji sz drevnjejsih vremjon* (Oroszország története a legkorábbi időktől) című művében szigorúbb szabályokat próbált bevezetni a nemzeti történetírással kapcsolatos kutatásokra nézve. Ugyanezekben az években kezdett el dolgozni a magyar Szalay László svájci száműzetésben nemzeti közössége történelmének egy szintézisén, a forráskritikára épülő *Magyarország történetén* (1852–1859). Végül Görögországban Konstantinos Paparrigopoulos 1860–1877 között készítette el az *Istoria tou Ellenikou Ethnous* című művét, amelyben a görög történelem (a legkorábbi időktől a függetlenségi háborúig) folytonosságát hangsúlyozta, és rehabilitálta a Bizánci Birodalmat.¹⁰ Ehhez a történethez Paparrigopoulos számos új forrást tanulmányozott, és olyan módszert alkalmazott, amely a századforduló környékén kivívta Spyridon Lambros elismerését.¹¹

Kopp, Herculano, Szolovjev, Szalay és Paparrigopoulos munkássága jelzi, hogy a tizenkilencedik század végére a romantikus generáció után megjelent a nemzeti szintézis második nagy hulláma: egy olyan generáció, amelynél a tudományos elvek alkalmazása teljesen elfogadottá vált. Ezen 1900-as generáció képviselői gyorsan követőkre találtak. 1887-ben – az ismét előtérbe kerülő – Svájcban megjelent Johannes Dierauer *Geschichte der schweizerischen Eidgenossenschaft* című munkájának első kötete (az 1880-as években Karl Dändliker is készített egy hasonló munkát *Geschichte der Schweiz* címen). 1888-ban a sort az *Istoria românilor din Dacia-Traiană* (A románok története a Traianus-kori Daciában)

⁹ Marchal, Guy P.: *Schweizer Gebrauchsgeschichte. Geschichtsbilder, Mythenbildung und nationale Identität*. Basel, 2006. 111–115.

¹⁰ Ezen szemlélet messzeható befolyásáról lásd: Millas, Hercules: *History Writing among the Greeks and Turks. Imaging the Self and the Other*. In: Berger, Stefan – Lorenz, Chris (eds.): *The Contested Nation. Ethnicity, Class, Religion and Gender in National Histories*. Basingstoke, 2008. 495. Lásd még: Niehoff-Panagiotidis, Johannes: *To Whom Does Byzantium Belong? Greeks, Turks and the Present of the Medieval Balkans*. In: Evans, R. J. W. – Marchal, Guy P. (eds.): *The Users of the Middle Ages in Modern European States. History, Nationhood and the Search for Origins*. Basingstoke. 2011. 139–151.

¹¹ Gazi, Effi: *Theorizing and Practising „Scientific” History in South-Eastern Europe (Nineteenth – Twentieth Century): Spyridon Lambros and Nicolae Jorga*. In: Berger–Lorenz (eds.): *Nationalizing the Past, 192–208*.

követte, amelyet Alexandru Dimitrie Xenopol írt. 1890-ben megjelent a *Deutsche Geschichte* első kötete Karl Lamprecht tollából. 1892-ben vette kezdetét Petrus Johannes Blok munkája, a *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* (A holland nép története). Ezt követte hat évvel később Mihajlo Hruszovszkij műve, az *Isztorija Ukrajni-Ruszi* (Ukrajna-Rusz története). Két évre rá, 1900-ban megjelent az *Histoire de Belgique* első kötete Henri Pirrenne gondozásában.

A generáció első tagja, Dierauer *Geschichte der schweizerischen Eidgenossenschaft*ja a *Geschichte der europäischen Staaten* című sorozat keretein belül jelent meg. Ez a sorozat számos fent említett szerző számára jelentett kapcsolódási pontot. Felelős kiadója a német Gotha városában működő Perthes kiadóház volt, melynek publikációs listáján történelmi, teológiai könyvek, tankönyvek, mesekönyvek, továbbá ifjúsági irodalom és *belles lettres* is szerepeltek.¹² A *Geschichte der europäischen Staaten* egyike volt a kiadó legmutatósbab darabjainak. A kezdetben Arnold Hermann Ludwig Heeren göttingeni professzor, valamint Friedrich August Uckert középiskolai tanfelügyelő és könyvtáros által szerkesztett munka egy több mint 100 részes sorozattá fejlődött. Johann Martin Lappenberg műve például, a *Geschichte von England* (1837–1858), vagy Karl Theodor Wenzelburger munkája, a *Geschichte der Niederlande* (1879–1886) ide íródott.¹³ 1874-ben maga a hazafias, ám tudományos jellegű *Geschichte der deutschen Kaiserzeit* (1855–1888) szerzője, Wilhelm von Giesebrecht vette át a Heeren–Uckert szerkesztőpár posztját.¹⁴ Az 1889-ben bekövetkezett halálát követően Friedrich Andreas Perthes a fiatal Lamprechtet kérte fel a sorozat további gondozására.

Lamprecht elfogadta a felkérést, ám rögtön feltételül szabta a sorozat alapos megváltoztatását. Ez többek között azt jelentette, hogy a sorozatban megjelenő munkák ezentúl nem pusztán politikatörténeti szempontokat fognak követni: a tanulmányoknak gazdaság-, társadalom- és kultúrtörténeti elemeket is tartalmazniuk kell. A modernebb szempontokhoz való ilyesfajta ragaszkodás abból a széleskörű képzésből táplálkozott, amelyben Lamprecht is részesült. Ugyanezt a vezérelvet követte a *Deutsche Geschichte* ekkoriban elkezdett írása közben is, amivel ezekben az időkben megerősítette unortodox eszmei pozícióját a német történészi céhen belül. De Perthes sorozatát is megújította. Az első munka, amely a Lamprecht által szerkesztett *Geschichte der europäischen Staaten* keretein belül 1896-ban megjelent, az Alekszandr Brückner (nem tévesztendő össze a vele azonos nevű, ám sokkal ismertebb lengyel szlavistával) orosz történész által írt *Geschichte Russlands bis zum Ende des 18. Jahrhunderts* volt.¹⁵ E soha be nem fejezett szintézis célja az ugyanebben a sorozatban megjelent korábbi Oroszország-történet meghaladása volt. Nem csupán Oroszország „europaizálásának” hangsúlyozásával próbálta ezt elérni, hanem a kulturális élet fejlődésére is komoly figyelmet fordított.

¹² Moldenhauer, Dirk: *Geschichte als Ware. Der Verleger F. C. Perthes (1772–1843) als Wegbereiter der modernen Geschichtsschreibung*. Cologne–Weimar, 2008.

¹³ A legújabban ehhez lásd: De Schryver, Reginald: *Over Karl Theodor Wenzelburger (1839–1918) of de vergeten auteur van een vergeten Geschichte der Niederlande (1879–1886)*. In: Mulier, E. O. G. Haitzma – Maas, L. H. – Vogel, Jaap (eds.): *Het beeld in de spiegel. Historiografische verkenningen. Liber amicorum voor Piet Blaas*. Hilversum, 2000. 191–210.

¹⁴ Schieffer, Rudolf: *Wilhelm von Giesebrecht (1814–1889)*. In: Weigand, Katharina (ed.): *Münchener Historiker zwischen Politik und Wissenschaft*. Munich, 2010. 119–136.

¹⁵ Lásd: Loewenson, Leo: *The Historian Alexander Brückner 1834–1896. (A Neglected Page of Russian Historiography)*. *The Slavonic and East European Review*, 25. (1946) No. 64. 149–158.

Brückner *Geschichte Russlands* című művének egyik méltatója Pirenne volt, aki Lamprechtnek beszélt erről.¹⁶ S ez nem volt véletlen. A sorozata számára új könyveket kereső Lamprecht 1894-ben felkérte a ghenti professzort, Paul Fredericqet egy Burgundia hercegeiről szóló kötet megírására. Fredericq nem vállalta, viszont fiatalabb ghenti kollégáját ajánlotta a kívánt tanulmány megírására. Amikor Pirenne – mert róla volt szó – megkapta Lamprecht felkérését, elfogadta azt; korábban – 1885-ben – már írt a német történész által szerkesztett *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst* folyóiratba. Az eredmény egy 1899-től publikált sorozat, a Pirenne által írt *Geschichte Belgiens* volt, amely 1900-tól franciául is megjelent. Egy német változat napvilágot látott Blok sorozatában is, a *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*ban 1902–1918 között; ugyanis Lamprechthez (és Pirennehez) hasonlóan, a holland történész is szélesebb alapokra szerette volna helyezni nemzete történetét.¹⁷ Így 1900 környékére a *Geschichte der europäischen Staaten* a nemzeti történelmi szintézisek valóságos nemzetközi hálózatává vált. Ehhez a hálózathoz olyan munkák tartoztak még, mint például a Magnus Gottfrid Schybergson által írt *Geschichte Finnlands* (1896) és a *Geschichte Italiens im Mittelalter* (1897–1915) Ludo Moritz Hartmann tollából.

Dierauer, Xenopol, Lamprecht, Blok, Hrusevszkij és Pirenne munkái, bár közülük néhányat összekötött a Perthes-sorozat, egyéni vállalkozások voltak. Ezenkívül az 1900-as generációba olyan nemzeti szintézisek is beletartoztak, melyek eredeti, közös munkák voltak. Hasonló közös vállalkozásokra a romantikus időszakból nincs példa. Most gyorsan elterjedtek. 1895-ben megjelent a Szilágyi Sándor szerkesztette magyar szintézis első kötete. Egy évvel később több dán történész közreműködésével napvilágot látott a *Danmarks riges historie* (A Dán Királyság Története) első része.

Mégis ez az új trend leginkább az 1900-tól megjelenő, Ernest Lavisse által szerkesztett *Histoire de France* esetében érzékelhető.¹⁸ Kötetei Franciaország történelmét átfogó egységben ábrázolták; a holland kommentátor 1907-ben „a finom romantikus ízlés emlékművé”-nek nevezte.¹⁹ Létrejöttét Lavisse szervezőtehetségének és az ezen a téren szerzett tapasztalatainak köszönhetette; korábban már Alfred Rambaud-val részt vett egy közös projekt, a *Histoire générale, du IVe siècle à nos jours* (1893–1901) szerkesztésében. Most egy tizenöt szerzőből álló csoport munkájáért felelt (továbbá két kötetet ő maga írt a XIV. Lajos korabeli Franciaországról), a háttérből pedig Lucien Herr, az École Normale Supérieure rendkívüli tudású könyvtárosa támogatta.²⁰ Ezen írók többsége Lavisse tanítványa volt, aki a szerzők csapatába nem engedett vitatott személyeket bekerülni. Együtt olyan *Histoire de France*-t írtak, amely Lamprecht, Pirenne és Blok történeteinek sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett a politikai folyamatokra, megközelítése azonban mégis széles körű volt.

¹⁶ *The Letters of Henri Pirenne to Karl Lamprecht (1894–1915)*. Ed. by Bryce Lyon. Bulletin de la Commission royale d'Histoire, 132. (1966) 203.

¹⁷ Blok és Lamprecht viszonyához lásd: Blaas, Piet B. M.: *De prikkelbaarheid van een kleine natie met een groot verleden: Fruins en Bloks nationale geschiedschrijving*. In: uő.: *Geschiedenis en nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historiografische opstellen*. Hilversum, 2000. 30–32.

¹⁸ Lásd: Nora, Pierre: *L'Histoire de France de Lavisse. Pietas erga patriam*. In: uő. (ed.): *Les lieux de mémoire*, vol. 2: La Nation. Paris, 1986. 1, 317–375.; Den Boer, Pim: *History as a Profession. The Study of History in France, 1818–1914*. New Jersey, 1998. 281–286., 341–357.

¹⁹ Colenbrander, Herman Th.: *Hedendaagsche geschiedschrijvers*. In: uő.: *Historie en leven*. Amsterdam, [1920], vol. 3. 202.

²⁰ Herr-ről lásd: Andler, Charles: *Vie de Lucien Herr, 1864–1926*. Paris, 1932.

A nemzeti történelem szintézisének 1900 körüli virágkora, amint az ebből az áttekin-
tésből is kiderül, összeurópai jelenség volt – ahogy a romantikus generáció is egy európai
generáció volt. Azonban nem mindenhol vezetett ugyanolyan sima út egy nagy tudományos
szintézis megszületéséhez. Az angol példa különösen szembetűnő ebből a szempontból.
Hume és Macaulay történetei után nem jelent meg új szintézis az 1900 körüli évtizedekben.
Korának legképzettebb történésze, Lord Acton nem nemzeti történeten, hanem a „*History
of the World*”: the *Cambridge Modern History* (1902–1912) elkészítésén dolgozott, melyet
a Cambridge-i Modernkori Történeti Tanszék regius professzora úgy jellemezett mint kísér-
letet „a nemzeti történetek pusztja egymás mellé helyezésének meghaladására”.²¹

Az egyedüli kivételt John Richard Green lelkész és könyvtáros műve, a negyedszázaddal
korábban, 1874-ben megírt *A Short History of the English People* jelentette – az angol tör-
ténelem rövid, ám széles körű áttekintése, melyben komoly figyelmet kaptak a különböző
társadalmi jelenségek is. A könyv pozitív fogadtatásban részesült.

Az új kezdeményezések Olaszországban és Spanyolországban is nehezen bontakoztak
ki. Olaszországban a partikuláris tendenciák még az 1862-es egyesítés után is erősek ma-
radtak, megnehezítve így egy nemzeti történet megírását. Mindazonáltal egy ilyen vállalko-
zás nem volt lehetetlen: 1874–1882 között megjelent a *Storia generale d'Italia, scritta da
una società di amici* Pasquale Villari firenzei professzor szerkesztésében. Már egészen ha-
mar, 1849-ben is írt az olasz történelemben érvényesülő közös nemzeti és a helyi partikulá-
ris közti ellentétről.²² Új szintézis 1900 körül nem készült. Spanyolországban kísérletet tet-
tek egy ilyen szintézis elkészítésére: 1890-ben Lafuente után a *Real Academia de la
Historia* kiadta az új *Historia general de España* első részét. Ezt a kollektív munkát Anto-
nio Cánovas del Castillo vezette, aki történész és befolyásos politikus is volt egyben. Azon-
ban 1897-es meggyilkolása egy olasz anarchista által az új *Historia general* végét is jelen-
tette, amelynek addigra nyolc része jelent meg.²³

Érdemes itt egy megjegyzést tennünk. Korábban kiemeltük, hogy a nemzeti mesternar-
ratívák nem minden országban jelentek meg ugyanabban az időben, ennek ellenére felépi-
tésük és tartalmuk ugyanaz volt. „Az aszinkronitás szinkronitása”²⁴ ugyanúgy érvényes a
nemzeti történelem új, tudományos szintéziseinek elterjedésére is. A Damião Peres szer-
kesztésében 1928-tól megjelenő *História de Portugal* volt a portugál megfelelője a három
évtizeddel korábban Magyarországon, Dániában, Franciaországban és Spanyolországban
megkezdett közös munkáknak. Herculano korábban említett *Históriáját* és Manuel
Joaquim Pinheiro Chagas 1867–1874 között kiadott, sokkal népszerűbb művét követően
Peres vállalkozása egy új korszakot jelentett országa történetírásában.

Ezen szintézisek – úgy az egyéni, mint a kollektív vállalkozások, függetlenül attól, hogy
Perthes sorozatában jelentek-e meg vagy sem – mindegyike terjedelmes munka. Ez érvé-
nyes volt már a romantikus történetekre is. Bár Juste *Histoire de Belgique* című műve

²¹ Idézi: Kenyon, John: *The History Men. The Historical Profession in England since the Renaissance*. London, 1993². 145. Lásd: Clark, George Norman: *The Origins of the Cambridge Modern History*. Cambridge Historical Journal, 7. (1945) No. 2. 57–64.

²² Lásd: Porciani, Ilaria: *L'Archivio Storico Italiano. Organizzazione della ricerca ed egemonia moderata nel Risorgimento*. Florence, 1979. 177. Villari-ról lásd: Moretti, Mauro: *Pasquale Villari storico e politico*. Naples, 2005.

²³ Lásd többek között: Matos, Sérgio Campos – Álvarez, David Mota: *Portuguese and Spanish Historiographies: Distance and Proximity*. In: Berger–Lorenz (eds.): *The Contested Nation*, 344–345.

²⁴ Berger, Stefan: *The Power of National Pasts. Writing National History in Nineteenth- and Twentieth-century Europe*. In: uő. (ed.): *Writing the Nation. A Global Perspective*. Basingstoke, 2007. 39.

mindössze egy kötetből állt, „Belgium nemzeti történése” ezen kívül még körülbelül negyvenezer oldalt írt (tele plágiummal és önplágiummal). Michelet *Histoire de France*-ja húsz könyvből állt, Lafuente *Historia generalja* pedig ennél tízzel több kötetre rúgott. A tizenkilencedik század közepének tudományos szintézisei hasonló súlyú munkák voltak: Szolovjev *Isztoriája* például huszonkilenc részben jelent meg.

Az 1900 körül elkezdett szintézisek szerzői sem voltak kevésbé termékenyek. Xenopol, a dán történészek és Dierauer viszonylag visszafogottak voltak: amikor 1893-ban, 1907-ben és 1917-ben elkészültek, történeteik mind öt vagy hat kötetből álltak. Pirenne, Blok és a Peres vezetésével tevékenykedő portugál történészek ennél tovább mentek: a belga történész 1932-ben hét, dán kollégája 1908-ban nyolc kötetes munkát fejezett be, de a portugáloknak is nyolc kötetre – több mint hatezer oldalról van szó – volt szükségük, mint művük 1937-es befejezésekor kiderült. És most következnek az igazán figyelemreméltó számok: Szilágyi szerzőgárdája 1898-ban tíz, Hrusevszkij 1934-ben tíz, Lamprecht 1909-ben tizenhét kötetes szintézist fejezett be, ahogy Lavissee is az 1911-ben elkészült francia története esetében (amely nyolcezer oldalra rúgott a portugálok hatezer oldalával szemben). Végül Cánovas del Castillo vállalkozása nem kevesebb, mint huszonnyolc kötetet eredményezett. A nemzet történetét valósággal monumentalizálták ezekben a szintézisekben.

A nagy terjedelem a szintézisek sajátos dinamikájával állt összefüggésben. Amint az időről időre bebizonyosodott, szerzőik túl optimisták voltak az előttük álló feladat felmérésekor, és a valóságtól elrugaszkodott munkatervet jelöltek ki a maguk számára. Minduntalan előfordult, hogy műveik folyamatosan bővültek, és minden egyes kötet a vártnál vastagabb lett, így azokat szükségszerűen újabb kötetek követték. Nem vagyunk híján a példának ezen a téren. 1894-ben Pirenne azt írta Lamprechtnek, hogy történetét egykötetesre, jóllehet hétszáz és nyolcszáz oldal közöttire tervezi – valójában végül hét részesre sikerült.²⁵ Blok újra és újra elnézést kért olvasóitól azért, hogy műve az eredetileg elképzelnél sokkal hosszabbra nyúlt. Lavissee eredeti szerződésében a *Histoire de France*-ra vonatkozólag négy éven belül elkészítendő tizenöt kötet szerepelt – nem pedig tizenhét kötet tizenkét év alatt. Nem meglepő tehát, hogy a túlzott ambíciók okozták a problémát. A tizenkilencedik század végére a *Real Academia de la Historia* már nem volt többé elég erős egy huszonnyolc részes szintézis elkészítéséhez. Ezt még vezéralakjának meggyilkolása sem palástolhatta el.

Sőt mi több, sok szintézisnek született folytatása is. Ez nem volt új eljárás: számos középkori krónikának létezett *continuatiója*, amelyben az „anyaszöveg” mellett szerepelt egy lista és leírás az újabb eseményekről. A nemzeti szintézisek romantikus generációja ismét alkalmazta ezt az eljárást: 1878–1883 között Martin elkészítette a *Histoire de France depuis 1789 jusqu' à nos jours*-t, amely az általa negyven évvel korábban megírt, nemzeti történetét csak a Forradalomig elbeszélő szintézis kiegészítése volt. Valami hasonló történt az 1900-as generációnál is: a Peres vezetésével elkészített *História de Portugal* 1954-ben és 1981-ben két újabb kötetrel (és további ezerkétszáz oldallal) egészült ki, amelyek az 1918–1933 és az 1933–1974 közötti időszakot fogják át.

Peres esetében az utólagos munka kiegészítő jellegű köteteket jelentett. Azonban a folytatás jelentkezhett egy új sorozat formájában is. Ez történt a Lavissee által szerkesztett *Histoire de France*-szal: 1920 és 1922 között ismét csak különböző szerzők tollából kilenc rész jelent meg, amelyek együttesen a *Histoire de France contemporaine depuis la Révolution jusqu'à la paix de 1919* néven váltak ismertté. Lavissee segítségére volt ebben – és gyakran többről volt szó, mint segítségről – Herr, Charles Seignobos és Guillaume Bré-

²⁵ *The Letters of Pirenne to Lamprecht*, 189.

ton. A közreműködésre azért volt szükség, mert a munka méreteit ismét alábecsülték: az 1904-ben elkezdett második sorozatot eredetileg 1905-re tervezték befejezni. Viszont ha egyszer elindították, a gépezetet többé nem állíthatták le...

A tudományért és a hazáért

Az 1900 környékén megjelent szintézisek szerzői olyan könyveket akartak írni, amelyek demonstrálják a saját területükön frissen alkalmazott új tudományelveket. Háttér fordítottak a romantikusoknak és a korábbi szintézisekben uralkodónak tartott „mitologizálás”-nak. A tekintélyüket hivatásukból nyerték – ebből a szempontból egy alapvető változás következett be. Amíg a romantikus szerzők különböző elemekből, újságírókból, szépírókból, muzeológusokból, levéltárosokból, ügyvédekből és politikusokból verbuválódtak, addig az új szintézisek szerzői homogén csoportot alkottak: professzorok voltak, olyan szakemberek, akik a modern történettudomány eróműveiben – az egyetemeken dolgoztak.

Ez már a szintézisek „köztes generáció”-jának számos tagjára is igaz volt: Szolovjev professzor volt Moszkvában, Paparrigopoulos pedig az Athéni Egyetemen tanított. Az 1900-as generáció szerzőinél a professzori cím közhelynek számított. Lavisse harminc évig vezette a modern kori történelem tanszéket a Sorbonne-on, Blok Groningenben és Leidenben is folyamatosan professzor volt, Lamprecht Bonnban, Marburgban és Lipcsében tartott előadásokat, Pres pedig elcserélte tanári állását egy professzori címre Portóban, majd ezt követően Coimbrában közel három évtizedre tanszékvezető lett. Ugyanez elmondható Xenopol, Pirenne és Klucsevskij esetében is: ők is professzorok voltak. Az egyetlen kivételt Dierauer jelentette: ő tanító és könyvtáros volt, ám Zürichben, Bonnban és Párizsban folytatott tanulmányai, valamint a Zürichi Egyetemtől kapott doktori címe elegendő felhatalmazást jelentett számára.

Nem meglepő módon ezek az írók jelentősen kivették a részüket abból a megújulási folyamatból, amely a történetírásban 1870 és 1914 között lezajlott. Mégpedig számtalan különböző módon. Xenopol a *Les principes fondamentaux de l'histoire* (1899) című elméleti tanulmányában olyan történetírás mellett érvelt, melyet módszere és értelmező megközelítése valódi tudománnyá tenne. Blok Groningenben „gyakorlati feladatok”-at szervezett tanítványai számára, és „vadászatot hirdetett a külföldön lévő holland dokumentumokra”.²⁶ Az 1880-as években Franciaországban és Németországban folytatott tanulmányai során Pirenne jártasságot szerzett a paleográfia és diplomatika segédtudományokban – mely tárgyakat ő is tanította akadémiai karrierjének kezdetén. Fontos szerepet játszott továbbá a „német” szemináriumok bevezetésében a belgiumi egyetemi oktatásban.²⁷ Azonban a kép nem mindenhol egyforma. Lavisse-t nem lehet tudósként jellemezni. Disszertációjától kezdve (melyet német témában megdöbbszentően hamar, 1870 után készített el) a tudomány számára a jelenre való fókuszálást jelentette. Eltérően az *alter ego de la nouvelle histoire*-től, Gabriel Monod-tól, ő a nagy előadótermék és salonok embere maradt.²⁸

²⁶ Tollebeek, Jo: *De tien jaren van Blok*. In: Santing, Catrien (ed.): *De geschiedenis van de Middeleeuwen aan de Groningse Universiteit 1614–1939*. Hilversum, 1997. 57–84.

²⁷ Lásd többek között: Gérin, Paul: *La condition de l'historien et l'histoire nationale en Belgique à la fin du 19e et au début du 20e siècle*. Storia della Storiografia, vol. 11. (1987) 64–103.; Warland, Geneviève: *Rezeption und Wahrnehmung der deutschen Geschichtswissenschaft bei belgischen „Epigonen”*. Paul Fredericq, Godefroid Kurth und Henri Pirenne. In: Roland, Hubert – Beyen Marnix – Draye, Greet (eds.): *Deutschlandbilder in Belgien 1830–1940* (Studien zur Geschichte und Kultur Nordwesteuropas, 22). Münster – New York – Munich – Berlin, 2011. 219–261.

²⁸ Nora: *L'Histoire de France de Lavisse*, 322–323.

Az viszont így is mindenki számára egyértelmű volt, hogy a szintézis komoly tudományos szerepet tölt be. Az új történettudománynak köszönhetően, állították, növekvő számban jelentek meg a nemzeti történelem specifikus területeit aprólékosan és részletekbe menően vizsgáló tanulmányok. Pontosan az ilyen méretű bőség és specializáltság miatt volt szükséges a felhalmozott új tudást a kortárs tudományos kritériumoknak megfelelően egybeszerkeszteni egy olyan munkában, amely átláthatóságot biztosított. A szintézis a tudásszerzés új formájának egyenes következménye volt: az olyan történészek, mint Blok és Lavissee a szintézis megírását tudományos érvekkel igazolták. Azonban ellentétben a romantikus idősakkal, 1900 körül szintézis írása a nemzeti történelemtől már nem volt magától értetődő érték: a szintézis ugyanis alkalmatlannak látszott arra, hogy megfeleljen a tudományos szigor új követelményeinek. Az Oxfordban modernkori történelmet oktató Herbert Fischer 1894-ben kijelentette, hogy elege van a nagy lendületű leírásokból. Eljárt felettük az idő: most már „aprólékos és kritikus vizsgálatra van szükség, mégpedig az egyetemeken. A hosszú, dicső történeteket már megírták, a »nagy áttekintések« már ismeretek.”²⁹

Azok, akik még ilyen körülmények között is vállalkoztak szintézis elkészítésére, a tudományos életben kínos következményekre számíthattak. Az újító szellemű Blok például csak *en passant* merte tanárárt értesíteni arról, hogy szintézist szeretne írni – ez a tanár Robert Fruin volt, aki a tudomány terén szigoráról és óvatosságáról volt ismert. Amikor röviddel a *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* első kötetének megjelenése előtt Fruin meglátta a kiadó prospektusát, és magyarázatot kért Bloktól, ez utóbbinak gyakorlatilag bocsánatot kellett kérnie – nemcsak azért, hogy nem szólt a dologról, hanem magáért a „kockázatos” munkáért is.³⁰

A kollektív munkák bizonyos értelemben kiutat jelentettek ebből a zsákutcából. A munkamegosztás elvére épültek, azaz nem egy nemzete teljes történetét uralni törekvő, vakmerő tudósna kellett megírnia, hanem egy csapat szakember munkájává vált – az ország legkiválóbb történészeiről volt szó (számukra presztízst jelentett részt venni), akik mind olyan témákról írtak, amelyekben önálló kutatásaik során jártasságot szereztek. Különböző lehetőségek adódtak: vagy minden kötetet egy az adott területen otthonos szakemberre bíztak, mint az (általában) Lavissee és Cánovas del Castillo vállalkozásainál történt; vagy felosztottak minden kötetet különböző, egy-egy szakemberre bízott fejezetekre, ahogyan az Peres *História de Portugal*ban látjuk.

A szintézisek megírását tehát a történetírás küszöbön álló káoszában történő, a tudományos elvekkel összhangban álló rendteremtés vágya motiválta. Jóllehet nem ez volt az egyetlen indíték: a szintézisek megírásának célja volt továbbá – ez érvényes az 1900 körüli évekre is –, hogy egyesítsék és megerősítsék azt a közösséget, amellyel a szerzőjük azonosította magát. Más szavakkal élve, nem került ellentmondásba egymással a tudományos elvek alkalmazása és a meggyőződés, hogy a történetírásnak társadalmi szerepet kell betöltenie.³¹ Ezeknél a szintéziseknél ezt a szerepet automatikusan a nemzet fogalomrendszerében

²⁹ Idézi: Parker, Christopher: *The English Historical Tradition since 1850*. Edinburgh, 1990. 88.

³⁰ *Correspondentie van Robert Fruin 1845–1899*. Eds. by Smit, H. J. – Wieringa, W. J. (Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap (gevestigd te Utrecht), 4th series, 4), Groningen–Jakarta, 1957. 345., 401. Fruinról lásd: Paul, Herman – Velde, Henk te (eds.): *Het vaderlandse verleden. Robert Fruin en de Nederlandse geschiedenis*. Amsterdam, 2010.

³¹ Lásd többek között: Warland, Geneviève: *Towards Professional History in Belgium and France: „l'école de la méthode” and “l'école de la citoyenneté*. Leidschrift, 25. (2010) No. 1: special issue *Een goede historicus? Negentiende-eeuwse idealen en praktijken*, 33–53.

értelmezték. Dierauer, Xenopol, Blok és kollégáik mind egy *Nationalbiographie* szerzői voltak, amelyben igyekeztek tükröt tartani nemzetük elé – így a nemzet felfedezheti és felismerheti magát művükben, illetve a művükön keresztül. Ezek a szintézisek emléket állítottak a nemzetnek és ünnepelték azt, néha a szó szoros értelmében. Peres *História de Portugalja* a Sao Mamede-i csata (1128) óta eltelt nyolc évszázadra utaló alcím szerint egy „*Edição monumental comemorativa do 8.º centenário da fundação da nacionalidade*” volt.

A nemzet sajátos karakterét eltérő módon határozták meg ezekben a szintézisekben. A Pirenne által írt *Histoire de Belgique* kiemelte, hogy Belgiumot a középkortól kezdve a germán és a római kultúra „szinkretizmusa” jellemezte, és így „Európa mikrokozmosz”-ának’ egyfajta útelágazásnak tekinthető.³² Ezzel szemben még Moore romantikus *History of Ireland* című művét követően is lényegében szigetként jellemezték az országot, amely azáltal őrizte meg egyediségét, hogy mindig is elkülönült Európa többi részétől és az európai történelem jelentős hányadától.³³ Blok *Geschedenis van het Nederlandsche volkja* Hollandiát olyan nemzetállamként mutatta be, amelyben a politikai és társadalmi ellentéteket mindig is felülírta a nemzet történelmének folytonosságát biztosító nemzeti egység. Tehát léteztek eltérések, ám gyakoriak voltak az egyezések is: például az 1900-as szintézisek generációjának számos szerzője liberális elveket vallott a vallásról, illetve az egyház és állam kapcsolatáról.³⁴ És mindig igyekeztek meggyújtani a hazaszeretet lángját...

A népes olvasótábor

Amennyiben egy történész a hazaszeretet megerősítésére akarta felhasználni művét, széles tömegeket kellett megszólítani. Ez nem volt könnyű feladat: ha valami, akkor a tudományos és professzionális elvek bevezetése hátráltató tényezőt jelentett. Az akadémikusok leginkább kollégáiknak írtak, ugyanis az új tudományos életben egyre fontosabb volt kivívni a társak elismerését. Az efféle elismerést elsősorban a „szakfolyóiratok”-ban közölt recenziók közvetítették. Ez nagy jelentőséggel bírt a szintézisek szerzői számára is. Pirenne fontosnak tartotta, hogy kollégája, Fredericq a *Histoire de Belgique* minden egyes újonnan megjelent kötetét ismertesse a Monod által szerkesztett *Revue historique*-ben.³⁵ Ebből a szempontból többé naivnak hatott az a célkitűzés, hogy „valami olyat írjunk, ami egy pár napra felváltja a legújabb népszerű regényt a fiatal hölgyek asztalán”, amint azt Macaulay hirdette, vagy Lafuente reménye, hogy műve előkelő helyet vív ki majd magának a felső- és középosztály irodáiban és könyvtáraiban.³⁶

Ennek ellenére a szintézisek még 1900 körül is szélesebb olvasóközönséget céloztak meg, mint az akadémiai kollégák köre. Elvégre nem kellene minden kulturált polgárnak ismernie nemzete történelmét? Ezt a művelt réteget próbálta egy olyan szerző, mint Lavissee

³² Tollebeek, Jo: *At the Crossroads of Nationalism. Huizinga, Pirenne and the Low Countries in Europe*. *European Review of History / Revue européenne d’Histoire*, 17. (2010) 187–215.

³³ Leerssen, Joep: *Setting the Scene for National History*. In: Berger–Lorenz (eds.): *Nationalizing the Past*, 76–85.

³⁴ Warland, Geneviève: *Wars of Religion in National History Writing at the Beginning of the Twentieth Century: P.J. Blok, Karl Lamprecht, Ernest Lavissee and Henri Pirenne*. In: Berger–Lorenz (eds.): *Nationalizing the Past*, 107–127.; lásd még: De Roodde, Sven: *Changing Images of the Nation in England, Germany and the Netherlands. A Comparison*. *History Compass*, 7. (2009) 894–916.

³⁵ Tollebeek, Jo: *Fredericq & Zonen. Een antropologie van de moderne geschiedwetenschap*. Amsterdam, 2008. 149–154.

³⁶ Idézi: Stuchtey: *Literature, Liberty and Life of the Nation*, 30., Boyd: *Historia Patria*, 68.

megszólitani figyelemfelkeltő és elegáns prózájával a *Histoire de France* általa írt kötetiben. Kerülték továbbá a szakmai ballasztokat. Pirenne megígérte Lamprechtnek, hogy nem fog túl sok lábjegyzetet használni a *Geschichte Belgiens* című művében, hogy így könyve szélesebb közönség számára is elérhető legyen.³⁷ Másrészt a tudományos képzettségüket túlzottan bizonygató írónak a körmére koppintottak. A *Danmarks riges historie* elkészítésével kapcsolatos incidens beszédes ebből a szempontból. Kristian Ersley professzor és egy több kiadást megélt módszertani tanulmány (*Historisk Teknik*, 1892) szerzője – ellentétben a projekt többi résztvevőjével – az adott időszakra vonatkozó elérhető anyag hosszas bemutatásával kezdte a rá bízott kötetet, továbbá rendszeresen kritikai megjegyzésekkel szakította félbe elbeszélését. Amikor azonban azt javasolta, hogy minden kötetet egy bibliográfiával zárjanak, a kiadó határozottan visszautasította ezt az „akademikus elképzelés”-t.³⁸

Ez az incidens szemlélteti azt a szerepet, amit a kiadók – maguk a történészek (és a politikai hatóságok) mellett – a szintézisek elkészítésében játszottak. Az írni-olvasni tudás terjedése és a könyvkereskedés növekvő professzionalizációja 1900 környékére kibővítette ezt a szerepet. Kezdetben kereskedelmi kiadók voltak érintettek, mint például a Longman és a Methuen Angliában, azonban az új és a régi egyetemi nyomdák hamarosan a történelem területére is kiterjesztették profiljukat.³⁹ Így a nemzeti szintézis minden szerzőjének megvált a „maga” kiadója, amellyel bizonyos esetekben több évtizedes kapcsolatot ápol. Lamprecht számára ez nem a Perthes volt, amellyel túl későn építette ki a kapcsolatát, hanem a berlini Gaertner (azt megelőzően Alfons Dürr Lipcsében visszautasította a *Deutsche Geschichte* kiadását arra hivatkozva, hogy Lamprecht egy korábban kiadott könyve kevés példányszámban kelt el). Pirenne művének francia kiadását a brüsszeli Lamartin kiadó vállalta magára. Blok könyveit a groningeni Wolters és később a leideni Sijthoff adta ki. A kapcsolat szerzők és kiadók között többnyire jók voltak.⁴⁰

Ez különösen igaz Lavissee és a párizsi Hachette, az *Histoire de France* kiadójának esetében. Már az *Histoire de France* kiadásának megkezdése előtt is összekötöttesben álltak, amit a kiadó olyan nagyra értékelt, hogy a francia történelem új szintézisének megírására tett javaslatot. Miután a kezdő lépéseket ily módon megtette, a Hachette a továbbiakban is részt vett a projekt megvalósításában: kialakította a szöveg felépítését, nagy gondot fordított az elrendezésre, valamint hatékony marketinget folytatott (minden kötetet nyolc *fasciculus*-ban adott ki).⁴¹ Természetesen ezt a beavatkozást nagymértékben kereskedelmi megfontolások is motiválták. A vállalkozásnak haszonnal kellett járnia – és ez a szempont gyakran spórolásra kényszerített: Pirenne-nek tájékoztatnia kellett második kötete harmadik kiadásának vásárlóit, hogy „*par motif d'économie*” Hollandia tizennegyedik századi térképe, amely a korábbi kiadásokban szerepelt, sajnos kimaradt a könyvből.⁴²

A nemzeti szintézisek magasan jövedelmező vállalkozásnak bizonyultak. Még a romantikus generáció idején is akadt néhány igazi *bestseller*. Amikor a Karamzin által írt *Istoriia*

³⁷ *The Letters of Pirenne to Lamprecht*, 187., 189.

³⁸ Nielsen, Carsten Tage: *Between Art and Scholarship. Danish Scholarly and Popular History in the 19th and 20th Centuries*. In: Meyer–Myhre (eds.): *Nordic Historiography*, 311–313.

³⁹ Vázlatos áttekintést nyújt erről: Blaschke, Olaf: *Publishers and Historians in around 1900*. In: Porciani–Raphael (eds.): *Atlas*, 26–27.

⁴⁰ Ezt szemlélteti a mód, ahogyan Blok említette a kiadóváltást: Blok, Petrus Johannes: *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*. Leiden, 1915² vol. 4.

⁴¹ Hachette-ről lásd: Mistler, Jean: *Histoire de la Librairie Hachette*. Paris, 1954.; Mollier, Jean-Yves: *Louis Hachette, 1800-1864. Le fondateur d'un empire*. Paris, 1999.

⁴² Pirenne, Henri: *Histoire de Belgique*. Brussels, 1922³ vol. 2. V.

első kötetei 1818-ban megjelentek, 3000 példány talált gazdára mindössze egy hónap alatt. Macaluary, aki mindig is többet akart eladni, mint Hume, még ennél is sikeresebb volt: a *History of England* egyedül Angliában 140 000 példányszámban kelt el egy generáció alatt, és Lord Acton szerint további 100 000 darabot adtak el az Egyesült Államokban.⁴³ Az 1900-as generációnál az ilyen sikerek ugyanúgy gyakoriak voltak. A sokkal kisebb piacra dolgozó Pirenne röviddel az első kötete megjelenése után 1000 példányt adott el. Mellékesen megjegyzendő, hogy a hatóságok támogatását élvezte: az önkormányzati iskolákért felelős brüsszeli városi tisztviselő röviddel a kötet megjelenése után minden történelemtanárnak küldött egy levelet, amelyben ajánlotta számukra az *Histoire de Belgique*-et.⁴⁴ Az első világháború kezdetéig Lamprecht *Deutsche Geschichte* című művéből több mint 100 000 példányt értékesítettek.

Így tehát lehetségesnek bizonyult a széles közönség szerzők (és kiadóik) által remélt megszólítása. De kiből is állt tulajdonképpen ez a „széles közönség”? Konkrét képet nyújt erről a Lafuente által írt *Historia generalra* előfizetők listája. Az első kiadásra 1600-an fizettek elő, és összesen 2600 példányt vásároltak meg. Az egynél több könyvre feliratkozók többsége természetesen könyvkereskedő volt. Szerepelnek továbbá magánszemélyek is, például a királyi család tagjai, diplomaták, a nemesség kevés képviselője, tábornokok és professzorok. Intézményeket is találunk a listán: önkormányzati hatóságokat, vidéki szervezeteket, olvasótermeket és magánklubokat, katonai főiskolákat és könyvtárakat, valamint olyan intézményeket, mint az *Archive of Simancas*.⁴⁵ Ez volt a tizenkilencedik század. Kik alkották a „széles közönséget” a tizenkilencedik század végén – például Lamprecht esetében? Kevés munkást találunk annak az embernek az olvasói között, akit ellenfelei számos alkalommal „történelmi materialistá”-nak bélyegeztek. Azonban Lamprecht tényleg nagy olvasótáborral rendelkezett, nem utolsósorban azért, mert a kötetek nem voltak túl drágák, és a könyv – még a kritikusok szerint is – „modern” stílusban íródott. Ennek ellenére a *Deutsche Geschichte* nem volt könnyű olvasmány: jelentős mennyiségű előtudás meglétét feltételezte, és a latin, görög, angol, francia és holland nyelvű idézetek sem könnyítették a helyzetet. Az olvasók elsősorban a *Bildungsbürgertum* sorából kerültek ki.⁴⁶

Ennek a hatalmas olvasótábornak köszönhetően az 1900 körül megjelenő nemzeti történelmi szintézisek gyakran több kiadást is megéltek. Lamprecht *Deutsche Geschichtejének* első kötete már az ötödik kiadásánál járt az első világháború előtt. A Pirenne által írt *Histoire de Belgique* első részének ötödik kiadása akkor jelent meg 1929-ben, amikor még az egész munka el sem készült. Halála előtti éveiben Blok elkészítette a *Geschiedenis van het Nederlandsche volk* harmadik, átdolgozott kiadását.

A kiadások és az újranyomások számánál még többet árulnak el a szintézisek 1900-as generációjának népszerűségéről a „melléktermékek”: a fordítások, a speciális kiadások, az átdolgozások, a tankönyvváltozatok. A fordítások készülhettek a nemzeti nyelvre is. Pirenne a szintézisét franciául írta meg, amit majd Lamprecht sorozata számára németre is lefordítottak, ám rögtön tisztázta, hogy szeretné, ha művéből egy francia változat is készülne: a belgák, írta Lamprechtnek, nem tudnak németül olvasni, és a nemzet történelméről

⁴³ Kelley, Donald R.: *Fortunes of History. Historical Inquiry from Herder to Huizinga*. New Haven – London, 2003. 110–111. A számszerű adatokat lásd: Kenyon: *The History Men*, 75–76.

⁴⁴ Lyon, Bryce: *Henri Pirenne. A Biographical and Intellectual Study*. Ghent, 1974. 134–135.

⁴⁵ www.filosofia.org/ave/001/a270.htm és www.filosofia.org/ave/001/a271.htm (Utolsó hozzáférés: 2011. augusztus 10.)

⁴⁶ Chickering, Roger: *Karl Lamprecht. A German Academic Life (1856–1915)*. New Jersey, 1993. 321–323.

nem áll rendelkezésre jó, francia nyelvű áttekintés.⁴⁷ Amikor a francia verzió első kötete megjelent, gyorsan követték egy hollandra, az ország második nyelvére lefordított változat 1902-ben. Ezt az elvet megtartották a következő részeknél is: gyakorlatilag egyidejű német és francia kiadásokról volt szó, melyeket minden alkalommal rögtön követett egy holland változat. De megjelenhettek az anyanyelven kívül más nyelvű fordítások is. Blok művének készült például egy angol–amerikai adaptációja (*A History of the People of the Netherlands, 1898–1912*) és – mint említettük – egy német változata is Perthes *Geschichte der europäischen Staaten* sorozatában.

A speciális kiadásnak is léteztek különböző variánsai. Egyrészt említhetjük a nemzeti szintézisek luxusváltozatait. Nagy alakban, gazdagon illusztrálva és korlátozott példányszámban jelentek meg, így akár a könyvespolcok státusszimbólumaivá is válhattak. Másrészt napvilágot láttak népszerű kiadások – gyakran olcsó, egyszerűen előállított puhakötésű könyvek. 1915-ben például újra kiadták a Green által írt *Short History of the English People*-t az *Everyman's Library* részeként, amely egy gondosan összeválogatott, kötetenként egy shillingbe kerülő, klasszikusokból álló, Joseph M. Dent által 1906-ban kezdeményezett sorozat volt. A *Dankmarks riges historie* köteteit, beleértve Ersley részeit is, rögtön kisebb füzetekre osztották, melyeket később össze lehetett gyűjteni és egybekötni, így álltak össze kötetté. A kiadónak sikerült mindegyikből 9000 és 10 000 közötti példányszámot eladnia.

Az átdolgozások is különböző formát ölthettek. Lehetek az eredeti rövidebb változatai – kivonatok, *abrévés*: példának okáért Martin 1867-ben az *Histoire de France* című művének egy kivonatolt változatát adta ki. Azonban születhettek bővített verziók is. Három évvel az *A Short History of the English People* után Green elkészült a később négy kötetes művé váló *History of the English People* (1877–1880) első kötetével. Ezt követően belefogott egy, saját bevallása szerint „történészek számára” készülő újabb feldolgozásba. Ennek első kötete, a *The Making of England* 1881-ben jelent meg. Green halálát követően özvegye, Alice Stopford készített egy második részt, ami a *The Conquest of England* (1883) címet viselte, ám a bővítés bővítése ennél nem jutott tovább.⁴⁸

Ismerünk továbbá olyan átdolgozásokat is, amelyek egy meghatározott közeg számára készültek. Ez az eljárás nem volt új. Hume *History of England*jének például „számos kísérleti mellékterméke” jelent meg az évek során.⁴⁹ 1816-ban a *Hume's History of England Revised for Family Use*. Ezt követte a *The Student's Hume* 1859-ben. Az alcíme világossá tette, mire számíthatnak az olvasók: *A History of England from the Earliest Times to the Revolution in 1688, Based on the History of David Hume, Abridged, Incorporating the Corrections and Researches of Recent Historians; and Continued down to the Year 1858*. Ezen átdolgozott változat szemléltette, hogyan voltak képesek a régi szintézisek használatban maradni egészen a tizenkilencedik század derekáig. A meghatározott közeg számára készült szöveg lehetett akár maga az eredeti is. Paparrigopoulos műve, az *Istoria* eredetileg egy gyerekkönyv volt, amelyet a görög történész ugyanezzel a címmel adott ki 1853-ban. A szélesebb közönség köreiben elért sikere indította azután arra, hogy egy terjedelmes, hat kötetes nemzeti történelemmé alakítsa át.

Bizonyos fokig a tankönyvek (mint a nemzeti történelem nagy szintézisének „melléktermékei”) bajnoka az átlagos sémától eltérő úton járt. Lavisse – mert róla van szó – óriási befolyást gyakorolt az oktatásra a Francia Köztársaságban. Célja a tanárképzés volt: ő maga *insti-*

⁴⁷ *The Letters of Pirenne to Lamprecht, 186–187.*

⁴⁸ Alice-ről lásd Mary O'Dowd tanulmányát ugyanebben a kötetben.

⁴⁹ Kenyon: *The History Men*, 59.

tuteur national lett.⁵⁰ Ez negyedszázaddal az *Histoire de France* első részének megjelenése előtt, 1876-ban történt. Ettől kezdve Lavisse az oktatás minden szintje számára készített kézikönyveket (falitáblákat is beleértve). Tevékenységének csúcsa a Franciaország történelméről írt *cours élémentaire* volt, melynek első változatát 1884-ben készítette el. WA fiatal gyerekek számára a történelemoktatás” – hangzott a mottója annak, ami hamarosan *Petit Lavisse* néven vált ismertté –, „egy sor olyan történetből kell álljon, amilyeneket a nagyapák mesélnek unokáiknak”. A kiadó – nem az Hachette, hanem az Armand Colin – óriási gondot fordított a kiskönyv szövegének megjelenítésére és az illusztrációk elkészítésére.

Amikor a *Petit Lavisse* végső változata 1913-ban napvilágot látott, a könyv nem állt messze egy példa nélküli siker megvalósításától: 1920-ig 15 millió példányt adtak el belőle, a második világháború idejére pedig már a negyvenedik kiadásnál járt.⁵¹ Addigra az *Histoire de France* is megjelent. Arra már úgy utaltak, mint „*Grand Lavisse, a l'étage supérieur du petit, infiniment plus répandu*”.⁵² Mindez szemlélteti, hogy ezen szintézisek mindegyike olyan szöveghálózat részeként létezett, amelyben azok régebbi szintézisekhez, fordításokhoz, népszerű feldolgozásokhoz, kivonatokhoz, bővített változatokhoz és rövidített (vagy eredeti), oktatási célra szánt verziókhoz kapcsolódtak. Ez a fajta intertextualitás hozzájárult a szintézisek tartósságához.

A vállalkozás jelentette presztízs

Magas eladási számok, széles olvasóközönség, újrakiadások, továbbá mindenféle „melléktermék”: ha mindezeket figyelembe vesszük, nem meglepő, hogy szerzőiket a nemzeti szintézisek híressé tették. Ha az olvasókról a szerzőkre irányítjuk figyelmünket azt tapasztaljuk, hogy a vállalkozás kezdetén általában fiatalok voltak. Hrusevszkij 32, Lamprecht 34, Blok 37, Pirenne 38, Peres 39 éves volt műve első kötetének megjelenésekor. Valamivel idősebb volt ezeknél a harmincas éveikben járó férfiaknál Xenopol, aki 41 éves volt az *Istoria românilor din Dacia-Traiană* első részének publikálásakor, valamint Dierauer, aki 45 éves volt, amikor a *Geschichte der schweizerischen Eidgenossenschaft* útjára indult. A kollektív munkák szerkesztői közül ketten voltak ennél idősebbek: Lavisse 58, Szilágyi 68 éves volt az általuk vezetett projekt első részének megjelenésekor.

Azonban bár általában fiatalok voltak ezen szerzők, mégis már megszerzett státusszal a hátuk mögött vágtak bele e feladatba. Már rámutattunk, hogy Dierauert leszámítva mind professzorok voltak. Számos esetben más érdemet is fel tudtak mutatni. Pirenne például 1893-ban írt egy fejezetet (a késő középkori Hollandiáról) a Lavisse és Rambaud szerkesztette *Histoire générale, du IVe siècle à nos jours*-ba.⁵³ Ezzel komoly elismerést vívott ki akadémiai körökben; amikor Fredericq visszautasította Lamprecht felkérését egy sorozatához készülő rész megírására, és Pirenne-t ajánlotta alternatívaként, nem véletlenül említette meg ezt a publikációját. Amikor 1892-ben először megjelent a *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, Blok már Fruin kijelölt utódja volt a nagy tekintéllyel bíró leideni nemzeti történeti tanszék élére. 1894-ben, amikor ténylegesen kinevezték tanszékvezető-

⁵⁰ Nora, Pierre: *Lavisse, instituteur national. Le "Petit Lavisse", évangile de la République*. In: uő. (ed.): *Les lieux de mémoire*, vol. 1: *La République*, 1984. 247–289.

⁵¹ Lásd: Mollier, Jean-Yves: *L'univers de l'édition, du livre et des périodiques*. In: Amalvi, Christian (ed.): *Les lieux de l'histoire*. Paris, 2005. 203–206.

⁵² Nora: *L'Histoire de France de Lavisse*, 363.

⁵³ Lyon: *Pirenne*, 97–98.

nek, a fiatal Vilma királynő magántanítójaként működött. Három éven keresztül rendszeresen látogatta a palotát, hogy nemzeti történelmet tanítson.⁵⁴

Ennélfogva a nemzeti szintézisek szerzői fiatal koruk ellenére gyakran központi szerepet játszottak hazájuk történetírásában. Különösen igaz volt ez a kollektív munkák szerkesztőire. Érthető, hiszen egy ilyen sorozat koordinátorának vagy *animateurjének* nem csupán szakértőnek kellett lennie: szüksége volt a társszerzők tiszteletére és bizalmára is.⁵⁵ Kétségtelenül megállta a helyét ezen a téren Lavisse, aki az *Histoire de France* első kötetének 1900-as megjelenésekor már hosszú karriert tudhatott maga mögött. Az 1860-as években az oktatásügyi miniszter magántitkára és a *Prince Impérial* oktatója volt. A birodalom bukása után, bár kelletlenül, de kiegyezett a köztársasággal. Ezt követően gyorsan az új egyetemi kultúra egyik legbefolyásosabb figurájává vált – *Son Excellence Ernest Lavisse*, ahogyan alkalmanként nevezték.⁵⁶ Mindössze egy – közismert – kivételről tudunk: Lamprecht esetéről. Újító hajlama 1895-ben egy hosszú és elkeseredett *Methodenstreithoz* vezetett, amely marginalizálta a lipcsei professzort. A *Deutsche Geschichte* soron következő részei nem tudták megtörni ezt az elszigeteltséget – épp ellenkezőleg: lerombolták Lamprecht hírnevét a céhnél, ahol többek között azzal vádolták, hogy túlságosan általánosító megközelítést alkalmaz.⁵⁷

Általában fiatalon, de nem minden tudományos tekintély és pozíció nélkül álltak: rendszerint ez jellemezte a szintézisek szerzőinek kiindulópontját. Ami ezután következett, az egy rendkívül hosszú út volt. Ugyanis az is hozzátartozott ezen szerzők profiljához, hogy szintéziseik gyakran egy egész élet munkáját követelték. Ez kevésbé volt igaz a kollektív vállalkozásokra, amelyek viszonylag hamar elkészültek. Lavisse, Peres és Szilágyi csapatukkal 12, 9 és 3 év alatt teljesítették feladatukat. Azonban az egyedül álló szerzőknek ez sokkal tovább tartott. Művük első és utolsó részének megjelenése között Blok esetében 17, Lamprechtnél 20 év telt el. Dierauer, Pirenne és Hruszevszkij pedig 30, 33 és 36 évet fordítottak munkájukra. E szempontból Xenopol volt a különc: műve elkészültének időtartamát 5 évre csökkentette.

Ez azt jelenti, hogy nemzetük történetének elbeszélése – tehát a könyvük – állandó *compagnon* volt ezen szerzők számára, egy őket soha el nem hagyó társ. Blok és Pirenne példája jól szemlélteti ezt. Az általuk megtett hosszú út során mindkét történész szigorúan betartott rutint és szabályos napirendet fejlesztett ki. Blok naponta reggel kilenc és délután egy óra között írt (*nulla dies sine linea*), és tilos volt közben megzavarni.⁵⁸ Pirenne visszavonult minden nap délután négytől este nyolcig a genti házában lévő *cabinet de travailjába*, hogy az *Histoire de Belgique*-en dolgozzon; ezek az órák számára szentek voltak.⁵⁹ E társ nyaralás idejére sem hagyta el őket. Blok a nyarat a tenger mellett töltötte, Pirenne pedig az Ardenneknben – az ország erdővel borított déli területén – épített vidéki házát ja-

⁵⁴ Tollebeek, Jo: *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860*. Amsterdam, 1990. 88. A leideni tanszékről lásd: Ottenspeer, Willem: *De Leidse School. De leerstoel vaderlandse geschiedenis, 1860–1925*. In: uő. (ed.): *Een universiteit herleeft. Wetenschapsbeoefening aan de Leidse Universiteit vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw*. Leiden, 1984. 38–54.

⁵⁵ Az 'animateur' fogalmáról lásd: Nora: *Lavisse, instituteur national*, 247.

⁵⁶ Nora: *L'Histoire de France de Lavisse*, 321.; Amalvi, Christian: *Introduction. Les lieux de l'histoire en France: Clio en ses murs du Moyen Age au XXI siècle*. In: uő. (ed.): *Les lieux de l'histoire*, 9.

⁵⁷ Lásd többek között: Iggers, Georg G.: *The Historian Banished: Karl Lamprecht in Imperial Germany. Central European History*, 27. (1994) 87–92.

⁵⁸ Ottenspeer, Willem: *De wiekslag van hun geest. De Leidse universiteit in de negentiende eeuw*. Hollandse historische reeks, 18. The Hague, 1992. 396.

⁵⁹ Lyon: *Pirenne*, 103–106., 153–154.

vítgatta, miközben a reggeleket mindig a nagy mű írásának szentelte. Egyiküket sem kínozták kétségek; Blok egyik nekrológ írója megjegyezte, hogy „olyasvalaki volt, aki nagyon nem szívesen írt újra egyetlen oldalt sem”.⁶⁰ A munkát mindennap élvezettel végezték, azzal az optimizmussal, ami az egész *Belle Epoque*-ot jellemezte, és ami éles ellentétben állt Lamprechtel, aki – kifáradva, kimerülve és unottan – egyre növekvő nehézséggel tudott csak haladni az „*oeuvre de longue haleine*”-nel.⁶¹

Magányos útról volt szó. Jóllehet amint egy következő rész elkészült, sokan bekapcsolódtak az „apróbb munkakörök” ellátásába: névmutató készítése, nyelvtani hibák kijavítása, a bizonyítékok ellenőrzése... A kollégákhoz fordultak segítségért e munkák elvégzéséhez, akik néha a tartalomra vonatkozóan is sokféle javaslatot tettek. Néhányukra speciális szakértelmük miatt volt szükség: például ők készítették el a térképeket. Esetenként egy doktoranduszt kértek fel, példának okáért a névmutató ellenőrzésére.⁶² Sokkal gyakoribb volt azonban, hogy családtagok kapcsolódtak be. Ez mindig egyfajta családi jelleget kölcsönzött a nemzeti szintézis megírásának, ahol a nemi aspektusok meghatározott módon érvényesültek. Pirenne felesége egy szebb változatban lemásolta férje átdolgozott kéziratát a nyomda számára.⁶³ Műve első részének előszavában Blok köszönetet mondott „annak az »őszinte hűséggel« dolgozó kéznek, amely megmentett a névmutató készítésével járó időigényes és fárasztó munkától, és ezáltal részt vett e mű, mint életem oly sok más művének elkészítésében is, »jó és balsorsban« egyaránt”. Az utolsó rész előszavában a felesége helyett a leányának fejezte ki háláját.⁶⁴

Mindezen munkamegosztás ellenére a mű változatlanul személyes ügy volt – legalábbis az egyéni projektek esetében biztosan. Amikor két vagy három évtized után az utolsó oldal is elkészült, a szerzőt melankólia érzése járta át. Megisméltódtak a szavak, melyeket 1788-ban Gibbon írt a *Decline and Fall of the Roman Empire* végén. Blok 1907-ben felidézte a „kijózanító melankóliá”-t és a „rég, szeretetre méltó társ végleges elhagyása”-t.⁶⁵ Pirenne esetében Gibbon szavaira egy genti kollégája emlékeztetett az *Histoire de Belgique* 1932-es befejezésekor: „Tollad leeresztésekor talán abból a melankóliából tapasztalhattál meg valamit, amit Gibbon érzett...” De Horatiustól is idéztek: „*Exegi monumentum*” – ezeket a szavakat most már Pirenne is a sajátjának tekinthette.⁶⁶

Ez a melankólia csak egy eleme volt annak az érzelmi repertoárnak, amelyből a nemzeti szintézisek szerzői válogattak munkájuk jellemzésénél. Akadt más példa is. 1896-ban Blok arról tájékoztatta olvasóit, hogy a fiatal Holland Köztársaság történetének írása „leírhatatlan öröm és felemelő érzések forrás”-át jelentette számára.⁶⁷ Paul Vidal de la Blanche megjegyezte a Lavisse által írt *Histoire de France* nyitányaként 1900-ban megjelenő híres *Tableau de la géographie de la France* lapjain, hogy országa vonásait „változatosnak, barátságosnak és vendégszeretőnek” találta.⁶⁸ Mint az ismételten kiderült, a nemzeti történelem emlékműveinek felépítését nagy és apró örömök egyaránt kísérték.

⁶⁰ Lásd: Tollebeek: *De toga van Fruin*, 86.

⁶¹ Idézi: Chickering: *Lamprecht*, 319.

⁶² Lásd: Pirenne: *Histoire de Belgique*, vol. 3. 1923³. V.

⁶³ Lyon: *Pirenne*, 153., lásd még: Tollebeek: *Fredericq & Zonen*, 108–109.

⁶⁴ Blok: *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, vol. 1. 1912², vol. 4. 1915².

⁶⁵ Blok: *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, vol. 4. 1915².

⁶⁶ Idézi: Lyon: *Pirenne*, 363–364., 367.

⁶⁷ Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche volk*, vol. 2. 1913².

⁶⁸ Vidal de La Blanche, Paul: *Tableau de la géographie de la France*, (Ernest Lavissee (ed.), *Histoire de France illustrée depuis les origines jusqu'à la Révolution*, vol. 1, 1). Paris, 1911. 4.

Eltekintve a nagy és apró örömeiktől, mit hozott a sok évnyi kemény munka a szerzők számára? Az a tekintély, amit egy nemzeti szintézis a folyamatosan nacionalizálódó történelmi életművön és magán a nemzetállamon belül élvezett, felbecsülhetetlen volt. A szintézis írója speciális státuszt szerzett, mindenekelőtt magán a szakmán belül. Pirenne például pályája során kétszer, 1902-ben és 1921-ben is elnyerte az Akadémia nemzeti történetíró-sért ötévente kiosztott díját (ezt az eredményt mellékesen romantikus elődje, Juste is magáénak mondhatta). Az egyik kitüntetést és elismerést a másik követte. Azonban ezeknek a gyakran hazafias és érzelmdús légkörben adományozott (mint az a háború utáni Belgium és Pirenne esetében történt) díjaknak volt egy nyilvános következménye is: a történész olyan személlyé vált, akinek társadalmi fontosságot tulajdonítottak. A szintézisek 1900-as generációjának számos történésze maga erősítette meg ezt a profilt azáltal, hogy modern értelmiségiként számos társadalmi kérdésben kifejtette nézeteit újságok hasábjain vagy beszédek alkalmával.

Az ezzel járó társadalmi szerep és tekintély átalakulhatott a politikában való elismertséggé. Sokan az 1900-as generációból politikailag is aktívak voltak, akárcsak az olyan romantikusok, mint Palačák és Lafuente. Hruszevszkij 1894-től kezdve egyike volt az ukrán nacionalisták politikai vezetőinek egészen addig, amíg az oroszok 1914-ben le nem tartóztatták, majd két évvel később száműzetésben életét nem vesztette. Lambroszt Görögországban miniszterelnökké nevezték ki. Mások óvatosabbak voltak a politikában: Lavisse például, aki Monod-val ellentétben nem foglalt állást a Dreyfus-ügyben, vagy Pirenne, aki Fredericq-tól eltérően kerülte a nyílt politizálást. Azonban pontosan ennek a „diplomati-kus” viselkedésnek és a nemzeti történészként kivívott tekintélyüknek köszönhetően kerültek gyakran szóba alkalmas jelöltként egy-egy politikai tisztség betöltésénél. Lavisse nevét már az 1880-as években is mint lehetséges berlini nagykövetet emlegették. Pirenne-nek 1912-ben minisztériumot szántak.

A tudományos és társadalmi presztízst csak erősítette az a retorika, amit ezek a történészek használtak munkájukkal kapcsolatban. Ezt ismét Blok és Pirenne példáival tudjuk illusztrálni. Mindkét történész többek között olyan úttörőként jellemezte magát, aki a tudás határait igyekszik átrendezni. Blok bevallása szerint „ellenállhatatlan készletet”-t érzett szintézise megírására, bár tudta, ezzel „óriási felelősség”-et vállal.⁶⁹ Pirenne a késő tizenhatodik és a korai tizenhetedik századi Dél-Hollandiáról szóló kötetét visszafogottabban olyan áttekintésként ismertette, amelyen később mások javíthatnak, ugyanakkor hangsúlyozta, hogy ő volt az első, aki úttörő munkát végzett a történelem e rendkívül fontos időszakára vonatkozóan.⁷⁰

Ez a típusú retorika akár még erőteljesebbé is válhatott, mint azt bizonyította Pirenne reakciója 1918 után az első világháborúra.⁷¹ A háború mélyreható következményekkel járt: 1914 nyarán a németek megszállták Belgiumot. Pirenne megszakította kapcsolatát a német imperializmussal támogató Lamprechtel, akinek munkáját eközben az olyan társaságok,

⁶⁹ *Correspondentie van Robert Fruin*, 401.

⁷⁰ Pirenne: *Histoire de Belgique*, vol. 4. 1927³. VIII–IX.

⁷¹ Pirenne-ről és az első világháborúról lásd többek között: Warland, Geneviève: *Avatars de la "métahistoire" nationale et mise en récit de la Grande Guerre. Point de mire sur Henri Pirenne (1862–1935) and Ernest Lavis (1842–1922)*. In: Laserra, Annamaria – Leclercq, Nicole – Quaghebeur, Marc (eds.): *Mémoires et antimémoires littéraires du XXe siècle. La première guerre mondiale*. Brussels, 2008. vol. 2. 27–63.; Schöttler, Peter: *After the Deluge. The Impact of the Two World Wars on the Historical Work of Henri Pirenne and Marc Bloch*. In: Berger–Lorenz (eds.): *Nationalizing the Past*, 404–425.

mint például az *Alldeutscher Verband* „*Quo vadis für unser deutsches Volk*”-ként ünnepelték.⁷² Amikor elsőszülött fia elesett a fronton, és 1916-ban őt magát Németországba internálták közel három évre, Pirenne élete teljesen összefonódott hazája sorsával. Az 1920-ban megjelent *Histoire de Belgique* ötödik kötetét elesett fiának ajánlotta. Előszavában kinyilvánította, hogy Belgium háborúban tanúsított hősie ellenállása alátámasztotta azt, ami mellett mindig is érvelt művében: az ország saját, elidegeníthetetlenül jellegzetes karakterrel rendelkezik.⁷³

Így vált Pirenne, akit egy háborús hős aurája lengett körül, az ország nagykövetévé és egyben a (hivatalos) történészévé. A kormány kihasználta ezt a teljesítményt: előadásokat szervezett számára (külföldön is), amelyeken a „kicsiny, bátor Belgium” független nemzetként való létezésének történelmi jogáról beszélt. Az *Histoire de Belgique* szerzőjét egyre inkább nemzete megszemélyesítőjeként emlegették. Amikor 1935-ben elhunyt, és gyakorlatilag állami temetésben részesült, Johan Huizinga a következőket írta: „Talán lehetetlen még egy olyan országot mondani, amely egész történelmét oly teljességgel kapta volna vissza egy embertől, mint Belgium Pirenne-től.”⁷⁴

Egy hosszú történet

Pirenne halálakor a nemzeti szintézis még mindig erős műfaj volt. Bár az 1900 körüli évek a nemzeti történelem szintéziseinek virágkorát jelentették, a történet itt nem ért véget. A történészek ezt követően is folytatták vakmerő próbálkozásait országuk történelmének egyetlen műben való összefoglalására. Romániában például Xenopol örökébe annak egykori tanítványa, Nicolae Iorga lépett, aki szintén baráti viszonyt ápolt Lamprechttel. Iorga, aki erőteljesen részt vett a politikában, 1936 és 1940 között tíz kötetben megírta az *Histoire des Roumains*-t.

Új kollektív vállalkozások is indultak, például Angliában. A Cambridge University Press 1900-ban újtára indította a *Cambridge Modern History*-t; 1934 és 1965 között – több mint három évtizedes periódus alatt – az Oxford University Press kiadta a tizenöt kötetes *Oxford History of England*-et. A sorozatot George Norman Clark szerkesztette, aki Lord Acton utódja volt Cambridge-ben 1943 és 1947 között, mielőtt visszatért volna Oxfordba, ahol korábban tanított. Az eredeti terv az volt, hogy tizennégy kötetben végigkövetik az angol történelmet egészen 1914. augusztus 4. délelőtt 11 óráig: addig a pillanatig, amikor Anglia hadat üzent Németországnak. Azonban egy további kötet egészen 1945-ig toltta ki a történetet, majd pedig az eredeti első részt az 1980-as években két újabb váltotta fel: a legújabb tudományos eredményeket bele kellett építeni a szintézisbe.⁷⁵ Az új szintézisek rendszerint a

⁷² Idézi: Van Elburg, Vincent: *Eigenzinnig rebel en onbegrepen nationalist. De historische ambivalentie van Karl Lamprecht (1856–1915)*. Groniek. Historisch Tijdschrift, 40. (2007) No. 176. 379. Pirenne-nek a Lamprechttel való szakításáról lásd: Sproemberg, Heinrich: *Pirenne und die deutsche Geschichtswissenschaft*. In: uő.: *Mittelalter und demokratische Geschichtsschreibung. Ausgewählte Abhandlungen, (Forschungen zur mittelalterlichen Geschichte)*. Berlin, 1971. 375–446.; Van Werveke, Hans: *Karl Lamprecht et Henri Pirenne*. In: *Bulletin de la Commission royale d'Histoire*, 138. (1972) 39–60.

⁷³ Pirenne: *Histoire de Belgique*, vol. 5. 1920. IX–XIII.

⁷⁴ Huizinga, Johan: *Henri Pirenne (Verviers 22 december 1862 – Ukkel 24 October 1935)*. In: uő.: *Verzamelde werken*. Haarlem, 1950. vol. 6. 506. Idézi még: Van der Lem, Anton: *Het nationale epos. Geschiedenis in één greep*. In: Tollebeek, Jo – Verschaffel, Tom – Wessels, Leonard H. M. (eds.): *De palimpsest. Geschiedschrijving in de Nederlanden*. Hilversum, 2002. 190.

⁷⁵ Az angliai nemzeti szintézis további sorsához lásd: Collini, Stefan: *Writing „the National History”: Trevelyan and After*. In: uő.: *English Pasts. Essays in History and Culture*. Oxford, 1999. 9–37.

történetírás általános fejlődési irányaira is reagáltak, például a gazdaság- és társadalomtörténet előtérbe kerülésére, másrészt általában maguk mögött hagyták a régi nacionalista eufóriához köthető diadalittas hangvételt is.

Ez utóbbi fejlődési irány nem jelentette azonban a nemzeti motiváció eltűnését és a tudományos fővonal általi teljes háttérbe szorítását, mint ahogyan az az *Oxford History of England* esetében történt: a nemzeti történelmi szintézis nem csupán túlélte a huszadik századot, de további átalakulásokon ment keresztül. Az idő múltával a meglévő szintézisek új változatainak széles skálája fejlődött ki, nem elsősorban ideológiai természetű okok miatt (mint ahogyan az egyébként korábban történt⁷⁶), hanem a nemzeti öntudat fejlődésének alakulására, valamint magának a nemzetépítés folyamatára való reakciónak köszönhetően. Ez érvényes például Belgiumra és Hollandiára, ahol az efféle folyamatoknak köszönhetően Pirenne és Blok szintéziseinek számos alternatívája jelent meg. Belgiumban vette ez kezdetét, ahol először flamand, majd később vallon történészek is elkezdték írni saját szintéziseiket, melyek Pirenne „egységes” Belgiama ellen irányultak. Ezt követően 1930-ban Blok egyik tanítványa, Pieter Geyl holland történész elkészítette a *Geschiedenis van de Nederlandsche stam* (A Holland törzs története) című munkáját, amelyben a nyelvi egység által összekapcsolt Hollandia és Flandria történetét mutatta be.⁷⁷ A második világháború után ezt a „Nagy Hollandia” projektet felülírta egy olyan történetírás, amelyben a régi Németalföld – Hollandia és Belgium együtt – játszotta a vezető szerepet. Ez vezetett 1949–1958 között a tizenkét kötetes *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (Németalföld általános története) kollektív munka elkészültéhez.⁷⁸ Mindeközben Pirenne *Histoire de Belgique* című műve is megjelent új kiadásban.⁷⁹

Hasonló tendenciák máshol is megfigyelhetők voltak Európában. Spanyolországban például katalán, baszk és galíciai történészek írták fölül a meglévő hagyományt a „perifériák nacionalizmusainak tizenkilencedik század végi megjelenése”-nek eredményeként.⁸⁰ Ez a folyamat szemlélteti, hogyan volt képes a nemzeti szintézis régi műfaja továbbra is vonzó maradni a huszadik század folyamán annak ellenére – és egyben annak köszönhetően –, hogy a történettudomány folyamatos specializálódáson ment keresztül. Újra és újra több kötetes emlékműveket állítottak a nemzeteknek (és protonemzeteknek) abban a reményben, hogy a monumentalizálás mögött álló nacionalista mozgalmak számára széleskörű szimpátiát tudnak kivívni. S ez a remény gyakran nem bizonyult hiábavalónak.

Fordította: TÖRŐ LÁSZLÓ DÁVID

⁷⁶ Hogy csak egy példát említsünk, a döntően protestáns Hollandiában a katolikus tudós, W. J. F. Nuyens 1871–1882 között húsz kötetben megírta az *Algemeene geschiedenis des Nederlandschen volks* (A Holland nép általános története) című munkáját – egy negyedszázaddal Blok előtt.

⁷⁷ Lásd többek között: Wils, Lode: *De Grootnederlandse geschiedschrijving. Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 61. (1983) 322–366.; Van Sas, Niek: *The Great Netherlands Controversy. A Clash of Great Historians*. In: Frank, Tibor – Hadler, Frank (eds.): *Disputed Territories and Shared Pasts. Overlapping National Histories in Modern Europe*. Basingstoke, 2011. 152–174. A Geyl és Blok közötti kapcsolatról lásd: Berkelaar, Wim: „Als uw vrind verheug ik mij.” *De ingewikkelde relatie tussen Pieter Geyl en P.J. Blok*. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 119. (2006) 500–505.

⁷⁸ Beyen, Marnix: *Oorlog en verleden. Nationale geschiedenis in België en Nederland, 1938–1947*. Amsterdam, 2002. 407–409.

⁷⁹ Witte, Els: *Voor vrede, democratie, wereldburgerschap en Europa. Belgische historici en de naoorlogse politiek-ideologische projecten (1944–1956)*. Kapellen, 2009. 241–242.

⁸⁰ Matos, Campos – Álvarez, Mota: *Portuguese and Spanish Historiographies*, 339–340.